

Mactanestempels als verzamelgebied (6)

Jos M.A.G. Stroom.

Ik ga u dit keer uitnodigen om eens door een andere bril naar machinestempels te kijken. Deze aflevering is gebaseerd op het werk van Otto Koene, die recent onderzoek heeft gedaan naar de ontwerpers van vlagstempels in de periode 1931-1951. Een van zijn pennenvruchten is een artikelenreeks over Willem Rozendaal.²⁵

Willem Rozendaal was een vooraanstaand beeldend kunstenaar. Tot 1933 woonde hij in Maastricht, waar hij werkte voor de Kristalunie. Al tijdens zijn verblijf in Maastricht begon hij met zijn grafische werk voor de PTT, en dat zette hij voort toen hij naar Den Haag verhuisde. Daar werd hij in de tweede helft van de jaren dertig benoemd tot docent aan de Koninklijke Academie.

Hij kreeg steeds nieuwe opdrachten van de PTT, die werd vertegenwoordigd door de persoon van Mr. J.F. van Royen (1887 — 1942). Van Royen was al vanaf 1918 Algemeen Secretaris van de PTT en hij had in de jaren 20 en 30 een groot aantal organisatorische verantwoordelijkheden. In die jaren kwamen talloze technische veranderingen tot stand: luchtpost, telefonie en telegrafie. Maar Van Royen legde daarnaast ook sterk de nadruk op de visuele vormgeving en de esthetische aspecten van het staatsbedrijf. Pas in 1945 zou de "Aesthetische Dienst" van de PTT worden gevormd. Tot zijn arrestatie en dood in 1942 onderhield Van Royen op eigen initiatief persoonlijk contact met kunstenaars, gesteund door de heer de Pater van de Pers- en Propaganda Dienst²⁶ en enkele andere adviseurs.

Afb. 58. Al vanaf 1926 werd er reclame gemaakt voor het verzenden per luchtpost, hier te zien in een afbeelding van Amsterdam Centraal Station van 6 IX 1926. Dit stempel in een zakelijke, enigszins saaie opmaak, is - ook nadat Willem Rozendaal in 1932 een grafisch meesterwerkje voor dit doel had gemaakt - nog tot 1940 in een aantal plaatsen gebruikt.

Het is vooral aan de samenwerking tussen Van Royen en Rozendaal te danken dat we uit de periode van 1931 tot 1947 zulke opmerkelijk mooie stempelontwerpen kennen. Het zijn stuk voor stuk grafische meesterwerkjes, ter verlevendiging van de tekst. Vergelijk maar eens de (oude) vormgeving van het stempel in afbeelding 58 met die van de latere ontwerpen. De samenwerking tussen Rozendaal en Van Royen werd sterk beïnvloed door de visie die Van Royen had op de "eenheid tussen vlag en

datumstempel" ²⁹. Niet alleen de stempelvlaggen, maar ook de datumstempels kregen speciale aandacht, zoals hierna nog nader besproken zal worden.

Afb. 59. Vier afdrukken van het vlagstempel "Verzend met de luchtpost" uit Leiden, met het eveneens een typisch ontwerp van Willem Rozendaal is. Merk op dat de volgorde van jaar, datum en uur in de vier afstempelingen verschillend is.

Een van de vroegste ontwerpen van Willem Rozendaal was de vlag "Verzend met de luchtpost". Deze vlag werd voor het eerst gebruikt in Leiden met het eveneens door Rozendaal ontworpen kenmerkende datumstempel type XI ²⁹ (Afb. 59 en 60). Tot in 1940 en daarna weer vanaf 1947 t/m 1961 komt deze stempelvlag, met de afbeelding van het vliegende paard "Pegasus", in diverse varianten voor (Afb. 61). Kenmerkende details voor Rozendaal's ontwerpen zijn vogels, zon, maan en sterren. Rozendaal's thema "vogels" komt ook weer terug in de bekende continuerende vlagstempels met "vliegende duif", die in Krag-machines die tussen 1933 en 1942 in bijna 20 plaatsen zijn gebruikt. Ook hier spelen sterren, zon en (in één van beide typen) de maan een belangrijke rol (Afb. 62 en 63).

Afb. 60. Nog een vijfde variant van Leiden type XI, nu met uuraanduiding op de bovenste, en het jaartal op de middelste regel. Doordat bij de eerste stempeling de postzegel niet geraakt werd, werd de brief nogmaals, nu op de zijkant, in de stempelmachine ingevoerd.

Sterren komen ook terug in enkele datum- of plaatsnaamstempels ²⁰ van Willem Rozendaal. Deze stempels werden door hem ontworpen op basis van de visie van Van Royen over "eenheid tussen vlag en datumstempel" (Afb. 64a) ²¹ Na WO II zal Rozendaal een nieuw datumstempel vervaardigen, waarbij er minder nadruk komt te liggen op de stok en meer aandacht voor de vlag (Afb. 64b).

Afb. 61. Er zijn (minstens) vier verschillende stempelvlaggen van het Pegasus-stempel met reclame voor luchtpostverzending. Behalve de vlag in afbeelding 59 en 60 hier drie andere varianten.

Afb. 62 (boven). Continuerend Krag-machinestempel (Type CXVa) "Adresseer volledig", met duif, maan, ster en zon. De afstempeling op deze briefkaart is uit Meppel.

Afb. 63 (midden). Continuerend Krag-machinestempel (Type CXVb) uit Amsterdam C.S. De maan en ster hebben plaatsgemaakt voor een gestileerde ster. Dit type vlagstempel is ook in 's Gravenhage gebruikt. Deze stempelafdruk is geplaatst op een groot poststuk, waardoor het continuerende karakter goed tot zijn recht komt.

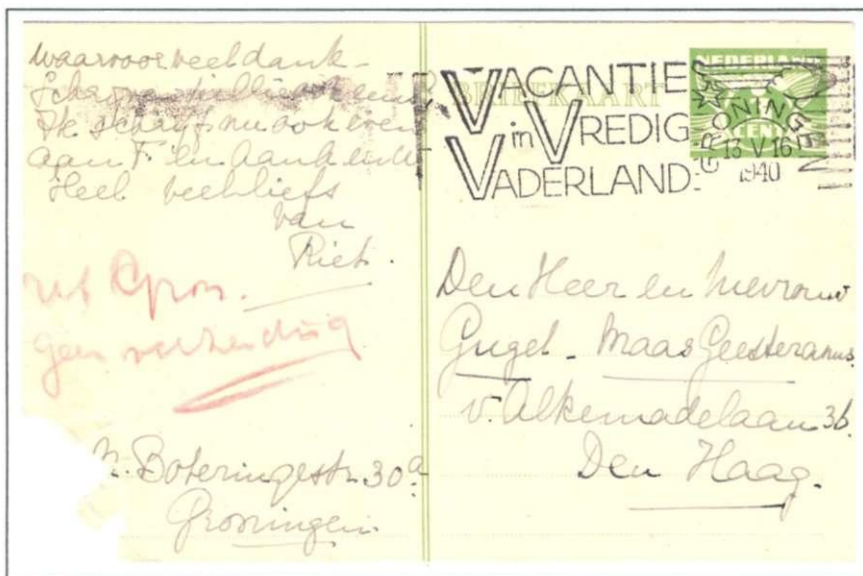
Afb. 64a en b (onder). Twee stempels waarvan zowel vlag als stok door Willem Rozendaal zijn ontworpen. Links stok type XIII met vlag 100 jaar spoorwegen uit Amsterdam C.S., 1939. Rechts stok type XV met "nachtposttreinen" uit Maastricht, 1947.

In afbeelding 65 is een collage te zien van enkele uit de vele tientallen ontwerpen van Rozendaal uit de periode voor de oorlog. Een van zijn laatste ontwerpen uit die tijd is "Vacantie in Vredig Vaderland" (Afb. 66).

Afb. 65. Een achttal ontwerpen van vlagstempels die door Rozendaal zijn vervaardigd tussen 1934 en 1940.

Toen Van Royen in 1942 door de Duitsers opgepakt werd, werkte Rozendaal gedurende enkele jaren niet meer voor de PTT, en vier stempels uit 1942 staan op naam van een andere ontwerper, namelijk Christiaan de Moor⁽⁸⁾. (Afb. 67). Na het einde van de 2^e Wereldoorlog werd Rozendaal weer actief in het ontwerpen van stempelvlaggen (Afb. 68).

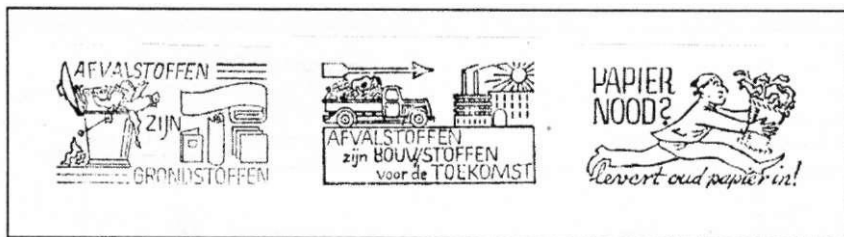

Afb. 66. Ook de vlag "Vacantie in Vredig Vaderland" is een ontwerp van Willem Rozendaal. Hier op een briefkaart die op 13 mei 1940 in Groningen is verzonden, maar wegens "geen verbinding" met Den Haag retour afzender is gestuurd.

Afb. 67. Vier vlagstempels uit 1942, die toegeschreven worden aan Christiaan de Moor.

Rozendaal en de Moor zijn niet de enige ontwerpers van stempels in de periode tussen 1931 en 1951. Het onderzoek daarnaar is nog niet afgerond en de artikelen hierover zijn nog in voorbereiding. Maar met toestemming van Otto Koene, die nog steeds op zoek is in diverse archieven, mocht ik u op voorhand al deelgenoot maken van enkele van zijn onderzoeksresultaten.

Afb. 68. Drie voorbeelden van ontwerpen van Rozendaal uit 1946.

Over enige tijd is dat alles te lezen in de nummers van De Postzak, het periodieke orgaan van Po & Po ²⁹. Als uw belangstelling daarnaar uitgaat is dit misschien wel een goede aanleiding om lid van die club te worden!

NOTEN:

22) Otto Koene is deze reeks begonnen met de eerste aflevering *Willem Rozendaal (1899 - 1971)* in De Postzak 202, pag. 392-395. In De Postzak 203 zal de reeks vervolgd worden met *Raadselachtige Postduiven, een nadere kennismaking met Willem Rozendaal en zijn werk voor de PTT* (In voorbereiding). De reeks zal ook daarna nog worden voortgezet.

23) Na het tragisch overlijden van Van Royen in 1942 nam A.M. Hammacher de rol van esthetisch adviseur tijdelijk waar tot aan de vorming van de Aesthetische Dienst in 1945, die het eerste jaar door (binnenhuisarchitect) F.S. Spanjaard geleid werd.

24) Over dit onderwerp zal Otto Koene komend jaar nog uitgebreid publiceren in De Postzak.

25) De gebruikte typologie is die van de Catalogus Machinestempels van F.W. van der Wart, uitgave Po & Po, 1991.

26) In deel 1 van deze serie hebben we voor het plaatsnaamstempel de benaming "stok" geïntroduceerd.

27) Over de varianten in stempeltypen XII, XIIa en XIII gaat het artikel van Jos M.A.G. Stroom *Een variant op machinestempel XII: type XIIa* in De Postzak Nr. 187, oktober 1998, pag. 4-7. Zie ook Otto Koene in de reeds genoemde De Postzak nr. 202.

28) Christiaan de Moor zou na WO II hoofd van de Aesthetische Dienst van de PTT worden. Het mag niet worden uitgesloten dat de ontwerpen weliswaar op zijn naam staan, maar toch (deels) door Rozendaal ontworpen zijn. De overeenkomst tussen hun tekeningen zijn in elk geval opvallend groot.

29) Po & Po is de afkorting voor De Nederlandse Vereniging van Poststukken en Poststempelverzamelaars, en de website is te vinden onder <http://www.po-en-po.nl>